

ตำราขณิกศาสตร์ อธิกวาร

แลปักขกคณะนา

พระบรมราชาธิบาย

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

โปรดให้พิมพ์

294.3136

3196๓

เมื่อขกวค พ.ศ. ๒๔๖๗

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
ตำราอภิกมาศ อภิกวาท
จันทบุรี

เล่มที่ ๔
แกบักขกณะนา

พระบรมราชาธิบาย

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

เจ้าฟ้า ๖ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

โปรดให้พิมพ์

เมื่อขกวค พ.ศ. ๒๔๖๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

กรมศิลปากร

กองช่าง

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

เลขห้อง

คป

๒๖๖๘.๓.๗ คส๒๐๖๓

เลขหมู่

294.3136

A196 ต

เลขทะเบียน

๗๓๖๗๖๓๗๐ น

ตำราอิทธิมาศ อิทธิवार แลปักขคณะนา

พระบรมราชาธิบาย

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิสาขบูชา ไม่ใช่ของสำหรับบ้านสำหรับเมือง อย่าง
ตรุษอย่างสงกรานต์ ไม่ได้ขึ้นแก่ใคร ไม่ได้ขึ้นแก่
ธรรมเนียมบ้านธรรมเนียมเมือง จะมานับเดือนวันคน
ไปตามธรรมเนียมไม่ได้ ในบ้านก็ได้ขัดแก่ธรรมเนียม
บ้านเมือง วัดไหนที่ไหนจะทำวิสาขบูชา ให้ตั้งเทียน
เริ่มการวันอังคารเดือนหกขึ้น ๑๔ ค่ำ ให้บูชาในวันพุธ
เดือนหกขึ้น ๑๕ ค่ำ แลตลอดมาจนวันพฤหัสบดี เดือน
หกแรมค่ำหนึ่งซึ่งเป็นปฏิทิน เลิกการวันแรม ๒ ค่ำ
ข้างเช้า ทำบุญส่ง ๗ วัน คงอยู่ในวันพฤหัสบดี เดือน
หก ๘ ค่ำอย่าหลงไหลไป เพราะที่เขาขึ้นค่ำหนึ่งเป็น

วันคยเดือน ๕ แลวันขึ้น ๘ ค่ำ เป็น ๘ ค่ำเดือน ๖ ตาม
 ลักษณะเป็นขั้วขคณณานัน ^๕บนตามทางพระอาทิตย์
 พระจันทร์ นอกจากธรรมเนียมเมือง นอกจากวิชาโหร
 โดยลักษณะขั้วขคณณา เดือน ๕ เป็นเดือนถว็น ๓๐ วัน
 วัน ๓ ๕ ค่ำเป็นต้น วัน ๔ ๖ ค่ำเป็นปลาย เดือนหก
 เป็นเดือนขาด แต่ว่าขาดข้างขึ้น คือวันพฤหัสบดี
 เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำเป็นปฐมข ขันคำหนึ่ง นับไปเพียง
 ๑๔ วัน ถึงวันพุธเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันเพ็ญ
 ทศเคียว นอกนั้นก็ตอกลงไปกับธรรมเนียม ต่อถึง
 เดือน ๘ ข้างขึ้น แลเดือน ๑๐ ข้างขึ้นจึงคลาออก คือ
 เดือน ๘ ขันคำหนึ่ง เป็นวันคยของเดือน ๘ เดือน ๑๐
 ขันคำหนึ่ง เป็นวันคยของเดือน ๘ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ
 เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำเป็นวันพระ ๘ ค่ำ ข้างขึ้นของเดือน
 ทั้ง ๒ นั้นเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แลเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 คงเป็นวันเพ็ญอยู่ไม่เลื่อน เพราะเดือน ๘ เดือน ๑๐ ข้าง

ขึ้นเป็นวันชักขาต มีแต่ ๑๔ วัน ครั้นไปถึงเดือน ๑๒
 เดือนยี่ เดือน ๔ นั้น จึงคลาไ้ทั้งเดือน คอชขึ้น
 กำหนดเดือน ๑๒ ขึ้นกำหนดเดือนยี่ ขึ้นกำหนดเดือน ๔
 เป็นวันศักราช เดือน ๑๑ เดือนอ้าย เดือน ๓ ตามลำดับ ขึ้น ๘ ค่ำ
 ของเดือน ๓ นั้น เป็นขึ้น ๘ ค่ำ แลวันแรมค้ำหนึ่งของ
 เดือนทั้ง ๓ นั้น เป็นวันเพ็ญ วันแรม ๘ ค่ำของ
 เดือนทั้ง ๓ นั้น เป็นวันแรม ๘ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำของ
 เดือนทั้ง ๓ นั้นคงเป็นวันศักราชวันพระขึ้นเดือน ในขั้มะโรง
 สัมฤทธิศกนี้ อธิกมาศมาในเดือนยี่ เป็นเดือนอธิก
 เดือน ๓ เป็นเดือนปุศัศ เดือน ๔ เป็นเดือนมาฆตามฤกษ์
 พระจันทร์ เพราะฉะนั้นมาฆบูรณมีบูชา เป็นได้ในวันศักราช
 เดือน ๔ แรมค้ำหนึ่งซึ่งเป็นวันเพ็ญ ฯ

วิชลคิทธิกมาศจริง ๆ ให้ถูกกับฤกษ์พระจันทร์ใน
 วันเพ็ญก็ง่ายดอกไม่พอที่ระโหลเถนไป ใครเป็นเถน
 คงเป็นเถนอยู่ก็คิ คักออกมาแล้วไม่ทิ้งธรรมคุณเถน

กต^๔ ก็ถูกโลกที่เขารองเรียกกันเอง ๆ ว่าไหลเถน
งมเถน ระบายเถน ไหลเถนนั่นคำสืบทอดอะไรก็ไม่ได้
เมื่อไม่กลัวใครเขาว่าไรเพราะเขากลัวบาป ทำอย่างไร
จะสอพลอให้เขาชอบใจ เขาจะได้ให้กินก็ทำแต่อย่าง
นั้น อย่างอันที่ควรแก่บุญญาควรแก่ความรู้ แต่ไม่
เป็นประตูกินแล้วก็ไม่เอาใจใส่ ถึงจะได้ยินได้ฟัง
ได้เรียนก็ลืมเลือนไหลเสีย จึงเป็นไหลเถน กงมเถน
นั้นเพราะไม่เอาใจใส่ในการที่ควรจะทำใจใส่รู้จักแต่กิน ๆ
นอน ๆ การอะไร ๆ ที่คนอื่น ๆ เขารู้มีถมไปก็ไม่มีรู้ไม่
เงยหูฟัง ถึงจะพูดก็เลือนไหลเลอะเทอะเขอะเซิงไม่รู้
อะไร เขาจึงว่างมเถน ระบายเถนนั่น เมื่อบวช
อยู่ก็วิ่งไปไม่รู้จักรู้ว่าผู้หญิงผู้ชายทางบกทางน้ำ ก็เมื่อ
คัดออกมาที่คนผู้หญิงระยำ สำหรับผู้หญิงจิตชั่วลาก
แลงหลากไปตามใจมัน การไม่ควรคิดก็คิดไม่ควร
ทำก็ทำ เขาจึงว่าระบายเถน ผู้ที่บวชอยู่นั้นระวางตัว

ไว้อย่าให้เป็นเถนสามอย่างนี้ไต่เป็นคี่ ควรเป็นที่ไหว
 ๑๒ ขุขธา ถึงคี่กมาเป็นคี่ฤหัสถ์ก็จะได้ไม่สกปรก อธิกมาศ
 นั้นใน ๑๙ ปีมี ๗ ครั้ง จำไว้ให้มันอย่าหลงไหล เถน
 ว่า ๓ ปีมีหนึ่ง ถ้อยตามธรรมเนียมเมือง ปีมีอธิกมาศ
 เดือน ๘ เป็นสองหน ทั้งระยะ ๑๙ ปี จำชอปลักรวช
 ไว้ ให้มันในชั่วอายุคนที่เรารู้จัก เป็นอย่าตาบอดของ
 เรามา คือให้มันนับกับศกจุลศักราช ๑๐๘๓ มาจน
 ถึงขมะเส็งเอกศกจุลศักราช ๑๑๑๑ เป็น ๑๙ ปีระยะที่หนึ่ง
 แต่ขมะเมียบโทศกจุลศักราช ๑๑๑๒ มาจนถึงขมวดลัม
 ฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๓๐ เป็น ๑๙ ปีอีกระยะหนึ่งที ๒
 ตั้งแต่ขมวดลัมเอกศกจุลศักราช ๑๑๓๑ มาจนถึงขมะแมนพศก
 จุลศักราช ๑๑๔๙ เป็น ๑๙ ปี อีกระยะหนึ่งที ๓ ตั้งแต่
 ขมวดลัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๑๕๐ มาจนถึงขมวาลอัฐศก
 จุลศักราช ๑๑๖๘ เป็น ๑๙ ปี อีกระยะหนึ่งที ๔ ตั้งแต่
 ขมวาลอัฐศกจุลศักราช ๑๑๖๙ มาจนถึงขมวาลปัตศก

จุลศักราช ๑๑๘๗ เป็น ๑๘ ปี อิกระยะหนึ่งเป็นที่ ๕ ตั้งแต่
 ปีจออัฐศก จุลศักราช ๑๑๘๘ มาจนถึงปีมะโรงฉศก
 จุลศักราช ๑๒๐๖ เป็น ๑๘ ปี อิกระยะหนึ่งเป็นที่ ๖ ตั้ง
 แต่ปีมะเส็งสัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ มาจนถึงปีกุน
 เบญจศก จุลศักราช ๑๒๒๕ เป็น ๑๘ ปี อิกระยะหนึ่ง
 เป็นที่ ๗ ตั้งแต่ปีชวตฉศก จุลศักราช ๑๒๒๖ ไปจนถึง
 ปีมะเมียจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ เป็น ๑๘ ปี อิกระยะ
 หนึ่งเป็นที่ ๘ ตั้งแต่ปีมะเส็งเบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕
 ไปจนถึงปีฉลูตรีกก จุลศักราช ๑๒๖๓ เป็น ๑๘ ปี อิก
 ระยะหนึ่งเป็นที่ ๙ ตั้งแต่ปีชาลจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๖๔
 ไปจนถึงปีวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๘๒ เป็น ๑๘ ปี อิก
 ระยะหนึ่งเป็นที่ ๑๐ ตั้งแต่ปีระกาตรีกก จุลศักราช ๑๒๘๓
 ไปจนถึงปีเถาะเอกศก จุลศักราช ๑๓๐๑ เป็น ๑๘ ปี อิก
 ระยะหนึ่งเป็นที่ ๑๑ ในระยะ ๆ เหล่านี้ให้นับแต่ปีต้นระยะ
 ไปถึงปีที่ ๓ ที่ ๖ ที่ ๙ ที่ ๑๑ ที่ ๑๔ ที่ ๑๗ ที่ ๑๙ เป็น

ขมอดิกมาศทุกระยะเหมือนกัน ถ้าจะจำให้สั้นให้เล่า

ไว้ว่า สามสามสาม สอง สามสาม สอง เป็นอดิกมาศ

๗ หนแล แต่เมื่อคิดอย่างเป็นการหยาย นักชิตฤกษ์

วันเพ็ญมักคลาไ้ไปหลาย ๆ เดือน ถ้าจะคิดให้ถูก

นักชิตฤกษ์ตามอดิกมาศ ตกต้องให้รู้ว่าขยับปลายระยะ

ก่อนขัตน ระยะที่ออกชอมานั้น ตั้งแต่ขจวโทศก

จุลศักราช ๑๐๘๕ นั้นลงมา เป็นปลายระยะที่ออกชอ

แล้วทั้งปวง คือ ขมะเสงเอกศก ขชวคสัมฤทธิศก

ขมะแมนพศพ ขชาลอิฐศก ขระกาลปัตศก ขมะโรง

ศก ขกุนเบญจศก ขมะเมษจัตวาศก ขฉลุตรศก

ขวอกโทศก ขเกาะเอกศก ขเหล่านเดือนแปดทติยา

สาร เป็นเดือนอดิกมาศแท้ตรงที่เคียว นับแต่เดือน ๘

หน้าเดือนนั้นไป ๓๓ เดือน ตกสคเพียงเดือน ๕ คงชอ

เต็ม เดือนที่ ๓๔ ซึ่งเรียกว่าเดือน ๖ นั้นเป็นเดือนอดิก

คือเป็นเหมือนเดือน ๕ ๆ เดือนอดิกยกเสียไม่นับ นับแต่

เดือนที่^๑เป็นหน้าเดือนนั้น^๒ไป ๓๓ เดือน^๓อีก จะ^๔ไปสุด^๕ลง
 เพียง^๖เดือน^๗ยี่ เขา^๘เดือน ๓ ที่ ๓๔ เป็น^๙เดือน^{๑๐}อีก เหมือน^{๑๑}
 เป็น^{๑๒}เดือน^{๑๓}ยี่สอง^{๑๔}หน เดือน^{๑๕}นั้น^{๑๖}เป็น^{๑๗}อีก^{๑๘}อย่าง^{๑๙}นัย^{๒๐} แต่^{๒๑}
 เดือน^{๒๒}นั้น^{๒๓}ไป^{๒๔}ใน^{๒๕}ทอ^{๒๖}คน^{๒๗} แต่ ๓๒ เดือน^{๒๘} ตก^{๒๙}เดือน ๑๐
 เดือน ๑๑ เป็น^{๓๐}เดือน^{๓๑}ที่ ๓๓ เป็น^{๓๒}เดือน^{๓๓}อีก คือ^{๓๔} เดือน ๑๐
 สอง^{๓๕}หน เดือน^{๓๖}อีก^{๓๗}นั้น^{๓๘}ไม่^{๓๙}นัย^{๔๐} นัย^{๔๑}แต่^{๔๒}หน้า^{๔๓}เดือน^{๔๔}นั้น^{๔๕}ไป
 ๓๓ เดือน^{๔๖} จะ^{๔๗}ไป^{๔๘}ตก^{๔๙}สุด^{๕๐}ที่^{๕๑}เดือน ๗ เดือน^{๕๒} ๘ ป^{๕๓}จ^{๕๔}มา^{๕๕}สา^{๕๖}ธ^{๕๗}ใน
 ย^{๕๘}นั้น^{๕๙}หน้า^{๖๐}เดือน ๗ นั้น^{๖๑}เป็น^{๖๒}เดือน^{๖๓}อีก เหมือน^{๖๔}คน^{๖๕}ึ่ง^{๖๖}ว่า
 เดือน ๗ สอง^{๖๗}หน นัย^{๖๘}แต่^{๖๙}หน้า^{๗๐}เดือน^{๗๑}นั้น^{๗๒}ไป ใน^{๗๓}ทอ^{๗๔}คน^{๗๕}แต่
 ๓๒ เดือน^{๗๖} ตก^{๗๗}เดือน ๓ เป็น^{๗๘}เดือน^{๗๙}ที่ ๓๓ เป็น^{๘๐}เดือน^{๘๑}อีก
 เป็น^{๘๒}เหมือน^{๘๓}เดือน ๓ สอง^{๘๔}หน เดือน^{๘๕}นั้น^{๘๖}ไม่^{๘๗}นัย^{๘๘} นัย^{๘๙}แต่^{๙๐}
 หน้า^{๙๑}เดือน^{๙๒}นั้น^{๙๓}ไป ๓๓ เดือน^{๙๔} ตก^{๙๕}สุด^{๙๖}เดือน ๑๒ เดือน^{๙๗}ที่ ๓๔
 เป็น^{๙๘}เดือน^{๙๙}อีก เป็น^{๑๐๐}เหมือน^{๑๐๑}เดือน ๑๒ สอง^{๑๐๒}หน เดือน^{๑๐๓}นั้น^{๑๐๔}
 ยก^{๑๐๕}เสีย^{๑๐๖}ไม่^{๑๐๗}นัย^{๑๐๘} นัย^{๑๐๙}แต่^{๑๑๐}หน้า^{๑๑๑}เดือน^{๑๑๒}นั้น^{๑๑๓}ไป ๓๒ เดือน^{๑๑๔}อีก ตก^{๑๑๕}
 เดือน ๘ ป^{๑๑๖}จ^{๑๑๗}มา^{๑๑๘}สา^{๑๑๙}ธ^{๑๒๐} เดือน ๘ ท^{๑๒๑}ุ^{๑๒๒}ติ^{๑๒๓}ยา^{๑๒๔}สา^{๑๒๕}ธ^{๑๒๖}นั้น^{๑๒๗} เป็น^{๑๒๘}เดือน

อธิก คงตามบัสักระยะแล ฯ ถ้าจะเล่าให้สั้น ก็ให้
 เล่าว่า ๓๓, ๓๓, ๓๒, ๓๓, ๓๒, ๓๓, ๓๒, เป็นระยะอย่างนั้น
 แลให้เล่าชอเดือน ๘ สองหน เดือน ๕ สองหน เดือนยี่
 สองหน เดือน ๑๐ สองหน เดือน ๗ สองหน เดือน ๓
 สองหน เดือน ๑๒ สองหน แล้วกลับเป็นเดือน ๘
 สองหนอีก คิดไปอย่างนั้น อย่าหลงอย่าลืม แล้วใช้ไป
 ได้นานถึง ๘๐๐ ปี แต่ประจวบ ๘๐๐ ปี หรือ ๑๒๐๐ ปี
 หรือ ๒๔๐๐ ปี จะต้องแกว่งระยะเสียใหม่ แต่อย่าให้
 ว่าเลย เกินอายุไป เพราะ ๘๐๐ ปีคลาด ๑๐ วัน ๑๒๐๐ ปี
 คลาด ๒๐ วัน ๒๔๐๐ ปี คลาด ๓๐ วัน แต่ไม่ตรงแท้ต้อง
 ตรวจให้แน่ใจแก่ใด หรือจะให้ว่าแต่สั้น ก็ว่าถึง
 ๘๐๐ ปีแล้ว ให้เอาระยะที่ควรจะเป็น ๓๓, ๓๓, ๓๒, นั้น
 เอาแต่เป็น ๓๓, ๓๒, ซ้ำเข้าแล้วทั้ง ๓๓, ๓๓, ๓๒, ไปใหม่
 ถ้าได้แก่ ใน ๘๐๐ ปีเศษเสมอไป ได้ทุกคราวอย่างนั้น
 เป็นดี ถ้ามณเฑนีอยู่จนถึง ๑๒๐๐ ปี จะต้องแก่เป็น

สองข้าใกล้ ๆ กัน ถ้ามณเฑนีอยู่จนถึง ๒๔๐๐ ปี มาศ
 เกณฑ์เกินชนดงเดือนหนึ่ง เมื่อนั้นถ้าจะแก้ ในปีที่ไม่มี
 อธิกมาส ก็วางอธิกมาศลงเดือนหนึ่ง จนอธิกมาศ
 สองปีตกกันก็ได้ หรือทำอย่างนั้น จะเป็นทีตกใจว่า
 ผิดไป แก่หนนในปีที่สอง เช่นว่าก่อนเป็นสามข้า
 ก็ได้หรือในลัทธิเลื่อยคนต้องเลื่อน ๓๓, ๓๒, เข้าให้ต้อง
 ชอยด้วยนักษัตรฤกษ์ วันเพ็ญถ้าจะคาดไปก็ให้
 แก่ตามควร ตรวจหน้าหลังให้ต้องกัน ๆ อนึ่งขใดวัน
 ปีเดียว มีอธิกมาศอีก บัณฑิตวิสาขบูชาคงเดือน ๖ ปีใด
 วัน ๒ ขแล้วจึงมีอธิกมาศ บัณฑิตวิสาขบูชาอยู่กลาง
 เดือน ๗ ว่าด้วยลักษณะอธิกมาศนี้ เพื่อจะให้รู้ง่าย ๆ
 ด้วยกันทั้งตามธรรมเนียมแลการเลื่อยด เพื่อจะให้รู้
 ถูกนักษัตรฤกษ์ แลประการหนึ่งให้ ปีที่มีอธิกมาศตก
 ในรศฝน คือเดือน ๑๐ สองหน แลเดือน ๑๒ สองหน
 นั้น คำว่าโบราณฉบับหนึ่ง ท่านว่าไว้ว่า จะยกเอา

อธิกมาศที่ควรจะวางยหน้าก่อนนั้นไป มาวางเสียในชั้นนี้
 ถึงวันเพ็ญเดือน ๘ พระจันทร์เพ็ญอยู่ในฤกษ์บูรพาสาธ
 อตรสาธ วันแรมค่ำหนึ่งควรเป็นวันเข้าพรรษาได้อยู่
 ก็เดือน ๘ เป็นทุติยสาธ ถึงฤกษ์วันเพ็ญเป็นสавน
 แรมค่ำหนึ่งก่อนนั้นมา พระสงฆ์เข้าพรรษาได้ เป็นขัณ्डิม
 พรรษา ถ้าได้เข้าขัณ्डิมพรรษาในชั้นนี้ พวกนั้นก็จะได้
 จีวรกาล ในเดือนนี้เป็นปลายฤดูฝน มีที่สุกในวันเพ็ญ
 ทมพระจันทร์เสวยฤกษ์กฤติกา ชั้นพระสงฆ์เข้าปุริม
 พรรษาในวันแรมค่ำหนึ่ง เดือน ๘ ก็ควรเป็นเข้าพรรษา
 ได้ แต่จะไม่ได้จีวรกาล เพราะออกพรรษาแล้ว ยัง
 ไม่ถึงเดือนที่สุกฤดูฝน อธิกมาศเช่นนี้เรียกในตำราว่า
 อัครมีณฺณอธิกมาศ เรียกขานว่า วสุสูกกฤตมณฺเฑ มีใน
 วสุสิกสวฏฺฐิกาสิกขาบทวิภังค์ แลในวิสสุปนายิกขันธ
 แต่พวกชาววัดไม่รู้จักอะไร ช่างทางพระอาทิตย์พระจันทร์
 ก็มุ่งถามถือเอาว่า คำว่าวสุสูกมณฺเฑนั้น แปลว่าอธิกมาศ

สามัญ การทวงหนี้จึงไม่ได้ถือได้ทำ ถึงจะประกาศ
 ให้ทำกลัวจะไม่มีใครเชื่อ ถึงพวกพระสงฆ์พวกธรรม
 ยติกา แสวงหาว่าจะทำให้ถูกศาสนาแล้วก็ยังมลาย
 อยู่ไม่มีใครจะเงี่ยหูฟัง ไม่สังเกตลังกา ที่จริงนั้นเรื่อง
 ข้างบาลีแลตำรามาร่วมกัน เมื่อไตรตรองโดยละเอียดแล้ว
 ควรจะเห็นจริงด้วยได้ คำว่าวลีสกกัทธมนังนังจะมา
 แปลว่าอธิกมาศสามัญไม่ถูกเลยจริง ๆ ไม่สมกับ
 ความที่ว่าในบาลี วลีสกสากฎีกาสกขาบทวิภังค์ แลนิทาน
 หนึ่งในวลีสูปนายิกขันธนั้นเลย พิจารณาเหตุความให้เห็น
 แท้แน่เถิด ถึงตำราอาคมินิญาธิกมาศนั้น ก็มีใช้แปล
 ตำราภาษาไทยใหม่ ๆ ที่แต่งกันชนทนย่อมแปลคาถา
 ภาษาสังสกฤตของโบราณแท้ทีเดียว ขอท่านผู้เป็น
 นักปราชญ์แท้ ไม่เป็นแต่ผู้แสโลกามิศ จงสืบดูให้รู้
 แลคิดพิจารณาให้เข้าใจความเถิด ๆ อธิมาศนี้เป็นของ
 สำหรับยสำหรับเคื่อน ประจำโลกยมานานกว่าพุทธกาล

ถ้าจะไม่มีแล้วนับยเคอนรตก็จะเคลอนคลาตไปหมด แต่
 วัสดุทุกกัณณเป็นของมีขึ้นในพุทธกาล ด้วยพระราช
 ดำริหัดสมเด็จพระเจ้าพิมพิสารเจ้ากรุงมคธราช กิจทรง
 ประกาศให้อนุโลมแก่พระวินัยบัญญัติ เพื่อเป็นประ
 โยชนแก่พระสงฆ์ จะให้ได้ จีวรกาลลาภสมควรแก่
 พระพุทธรูปบัญญัติในจีวรกาลแล้ววัสดุปณายิกกาล ไม่เป็น
 ของตามทางพระอาทิตย์พระจันทร์แท้ ผู้กล่าวดังนั้นเห็น
 ความแน่แล้ว ผู้อ่านอย่าว่าผู้กล่าวเลียดจริตเลย คุบาลี
 คุตำราเถิก อย่าเชื่อคำคนงมงายนัก ตำราอิทธิมาศ
 อย่างอื่น ๆ ก็มีมากแต่เป็นการไม่ได้ใช้ จะว่าไปก็ไม่ใช่
 ต้องการ ว่าแต่เพียงเท่าที่อ่านนั้นก็เห็นว่าพออยู่แล้ว
 ที่จะสังเกตลวงหน้าตลบหลังไปได้นาน เมื่อต้องการข้าง
 หยาบ สำหรับบ้านสำหรับเมือง คงเป็นเคอนแปด
 สองหนทกคราว ก็ให้นับโดยกำหนดทกกระยะ คือเป็น
 บั ๓ ที่ ๖ ที่ ๙ ที่ ๑๓ ที่ ๑๔ ที่ ๑๗ ที่ ๑๘ ตามระยะ

ถ้าจำระยะไม่ได้ สงสัยว่าขีไหนดมีอริกมาก
 ไม่มีอริกมาก ให้ตั้งจุดศักราชขึ้นลง เอา ๘ สิบ
 เสีย เอา ๑๘ หาวโตเศษ ๐ กติ ๓ กติ ๖ กติ ๘ กติ
 ๑๑ กติ ๑๔ กติ ๑๗ กติ เศษ ๖ อย่างกับทั้ง ๐ เป็น ๗
 อย่างนับในขีไต่ขึ้นเป็นขีมีอริกมาก เป็นเดือนแปด
 สองหน เศษนอกนี้เป็นขีปรกติ ถ้าจะรู้โดยละเอียด
 เพื่อจะให้ถูกนักษัตรฤกษ์ ก็ให้เอาลัษณทุกขีขึ้น
 ว่า ๓๓, ๓๓, ๓๒, ๓๓, ๓๒, ๓๓, ๓๒, นั้นเถิด ถ้าจำระยะไม่ได้
 ว่าจะนับมาแต่ไหนก็ให้ตั้งจุดศักราชขึ้นลง เอา ๘ สิบ
 แล้วเอา ๘ หาว ถ้าโคเศษสูญนับตั้งแต่เดือน ๘ ขึ้น
 ไป ถ้าเศษไม่สูญ ก็นับขอยหลังแต่ขึ้นเขาไปหา
 ขีทมิเศษสูญ แล้วนับแต่หน้าเดือน ๘ ขึ้นไป ๓๔ เดือน
 เอาเดือนที่ ๓๔ เป็นอริกมาก แล้วนับแต่หน้าเดือนนั้นไป
 อีก ๓๔ เดือน ผลสมเป็น ๖๘ เดือนแต่แรกนับ เดือน
 ที่ ๖๘ เป็นอริกมาก แล้วนับแต่หน้าเดือนนั้นไปอีก ๓๓

เดือน เป็น ๑๐๑ เดือน เดือนที่ ๑๐๑ เป็นอธิกมาส
 แล้วนับแต่หน้าเดือนนั้นไปอีก ๓๔ เดือนรวมแต่แรกนับมา
 เป็น ๑๓๕ เดือน เดือนที่ ๑๓๕ เป็นเดือนอธิกมาส แล้ว
 นับต่อไปอีก ๓๓ เดือน รวมเป็น ๑๖๘ เดือน เดือนที่ ๑๖๘
 เป็นอธิกมาส แล้วนับต่อไปอีก ๓๔ เดือน เป็น ๒๐๒ เดือน
 แต่ต้นมาเดือนที่ ๒๐๒ เป็นอธิกมาส แล้วนับต่อไปอีก
 ๓๓ เดือนเป็น ๒๓๕ เดือน เดือนที่ ๒๓๕ ก็เป็นอธิกมาส
 ว่าอย่างนี้เหมือนนกยทว่าก่อน เดือนท้ายระยะนี้เป็น
 เดือน ๘ สองหน ต่อไปเป็นเดือน ๕ สองหน ต่อไปเป็น
 เดือนยสองหน ต่อไปเป็นเดือน ๑๐ สองหน ต่อไปเป็น
 เดือน ๗ สองหน ต่อไปเป็นเดือน ๓ สองหน ต่อไปเป็น
 เดือน ๑๒ สองหน ต่อไปก็กลับเป็นเดือน ๘ สองหน
 อีก เมื่อนับอย่างนี้ให้ได้ว่า ๓๔, ๓๔, ๓๓, ๓๔, ๓๓, ๓๔, ๓๓,
 นับอย่างนี้มากไปกว่าก่อน เพราะนับเอาเดือนอธิกมาส
 เข้าด้วย ๗ พงษ์ว่าในระยะ ๑๘ ปี เป็น ๒๓๕ เดือนทุก

เมื่อ คือเป็นเดือนอธิกมาส ๗ เดือน เดือนสำหรับ
 ปี ๆ ละ ๑๒ เดือนใน ๑๙ ปี ๒๒๘ เสมอกันอธิกมาส ๗
 เดือนเป็น ๒๓๕ ๆ คนงม ๆ เพื่อน ๆ ว่าสามขงม
 อธิกมาสเสมอไป เมื่อถึงขมอธิกมาสมาเร็วในขม ๒
 ก็ถามเอะอะหือหาไปไม่ใคร่จะเชื่อ เป็นทั้งนกเพราะ
 ไหลเถล ไม่จำหน้าจำหลัง แลเป็นเพราะงมเถล
 วิชาใคร ๆ เขารู้มีถมไปไม่เรียนให้รู้ แล้วมีหน้า
 ซ้ำไม่เชื่อด้วย ฤกลางคนเป็นผู้เรียนหนังสืออรรถกถา
 วินัยจะเห็นในคัมภีร์ตติยสามนต์ ว่าสามขมอธิกมาส
 หนึ่ง ๑๙ ขมอธิกมาส ๒ หน แล้วก็หยิบเอาอรรถ
 กถานั้นเป็นประมาณมาเถียง ถึงจะเอาคำอรรถกถา
 มาเถียงก็เถียงเสียเปล่า ๆ จะมาคำนวณคิดทางพระ
 อาทิตย พระจันทร์ แลทางนักษัตรฤกษ์ก็ทำไม่ถูก เจ้า
 อังวะปากง้อพม่าเรียกว่ามินคอร่าชิต ตนฟังคำอรรถ
 กถานี้ แล้วเชิดชูค่านั้นเป็นประมาณ แล้วก็เกิดการจะ

ให้อีกมากมีในเดือนที่ ๓ รวดไปให้ได้ แซมวันแซก
 เพิ่มเดือนนั้น ที่เป็นคนขาดแก่ไขเข้าให้เป็นเดือน
 ถวน คือชักเดือนอีกมากเดือนหนึ่ง ๓๐ วันมาเทียบ
 แจกเดือนขาดเสีย ทำเลอะไปอย่างอรรถกถาว่า ครั้น
 ใช้ไปตามเจ้าอิงวะบาดงรบสิ่ง วันเพ็ญก็เร็วเข้ามา
 จนถึงวันขึ้น ๗,๘, ค่ำเป็นวันเพ็ญ แรม ๗,๘, ค่ำเป็น
 วันดับ แรม ๘,๑๐, ค่ำพระจันทร์ขึ้นข้างตะวันตก คน
 เป็นอันมากเขาก็ว่าเจ้าอิงวะบาดงชราไหลหลงแลเสีย
 จริตไป ถ้าจะมีผู้ถืออรรถกถาว่า ถ้าแต่ก่อนไม่อย่าง
 นั้น อรรถกถาท่านจะว่าไว้อย่างนั้นทำไม อรรถกถา
 เป็นถึงคัมภีร์เชื่อไม่ได้หรือ เมื่อมีผู้ชักอย่างนั้น ก็
 ขอดอตามเห็นว่า อรรถกถาจารย์นั้น ท่านก็เป็นชาว
 วัคมิใช่ชาวบ้าน แต่ท่านก็ว่าชาววัคทุกวันนี้ในบ้าน
 เมืองเรา กล้วยแก่งภาษามครได้คล้องผูกถูกต้องลักษณะ

ยังกัย แลหมั่นหมักกักตั้งในภาษาที่ร่วมกัยบาลี
 คึกว่าพระสงฆ์ในบ้านเมืองเราหลาย ๑๐ เท่า การนั้น
 เป็นวิชาของท่านแท้ แต่ในการคำนวณคติพระอาทิตย์
 พระจันทร์ เป็นคณบัญญัตยเคอนคณวัน ที่ถูกแท้นั้นไม่
 เป็นวิชาของท่าน เห็นท่านจะไม่เข้าใจ ว่าถึงวิชา
 คำนวณทางพระอาทิตย์พระจันทร์บเคอนคณวันแล้ว เห็น
 ท่านก็จะงมจะไหลเหมือนพระสงฆ์ในบ้านเราเมืองเรา
 แลคฤหัสถ์แก่วังมณเฑนไหลเถนอยู่ เช่นคนเมืองเรา
 เอง จำไม่ได้ก็สำคัญว่าได้ จึงว่าลงไว้ผิด ๆ ใช้อะไร
 ไม่ได้ ๆ อย่างหนึ่งตำราว่าไว้อีก ว่าเคอนไรไม่มี
 อาทิตย์ยกข้ามราษีเป็นวันคัยสองหนในราษีเดียว เคอน
 นั้นโหรเรียกว่าปาปมาศ เป็นเคอนรายไม่มีฤกษ์ เคอน
 ปาปมาศนั้นคือเคอนอธิกมาศ เมื่อว่าอย่างนี้ก็ถูกอยู่ไม่
 ผิด แต่ว่าไม่ได้ใช้แล้ว อย่างว่ามากไปเลย ระวังก็ไม่
 เสมอ เมื่อเป็นอย่างนั้นอธิกมาศในกาลยคณก็จะตก

แต่ในเดือน ๔ เดือน ๖ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน ๑๐
เพราะอาทิตย์โคจรช้า ราชันถึง ๓๐, ๓๑, วัน ตั้งแต่
เดือน ๑๑ ไปจนถึงเดือน ๓ นั้นพระอาทิตย์โคจรเร็ว แต่
เดือนละ ๓๐ วันแล ๒๙ วัน พระอาทิตย์ยกพร้อมดิถีเดียว
กันทุกราย จะมีดิถีสองหนในรายเดียวกันไม่ได้ ฯ

กล่าวโดยลักษณอุกมาคั่นก็ดี วิสาขบูชาก็ดี
ถ้าวันพระเลื่อนตามลักษณปักขคณนาที่ดี ให้ผู้อ่าน
รู้ว่าผูกกับคนที่พอใจจะถ่ออะไร ๆ ให้ถูก ไม่ยังคับ
บัญชาใครให้ถือผิดธรรมเนียมบ้านธรรมเนียมเมืองคดก
ว่าด้วยธรรมเนียมบ้านธรรมเนียมเมือง แล้วก็อ่านแต่
ตามข้างต้นเถิด ฯ การวิเศษอีกอย่างหนึ่ง ตามธรรมเนียม
บ้านเมืองก็เคยมี คอลางบไพร่เขาเห็นว่าวัน
เข้าพรรษา ดิถียังไม่เต็มเป็น ๑๕ ถ้าพึงเต็มนาที่อ่อน
ถ้าถูกวันเข้าพรรษาไม่ถึง ๒๐ แล้วเขามักเพิ่มเดือน ๗
เป็นเดือนถ้วน เรียกว่าอุกวาร ๆ นมในระยห้ายหกข

๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

จะไปมีในรัชชวคอุคก จุลศักราช ๑๒๓๘ อีกครั้งหนึ่ง
 จะพบถึงอริกวารเช่นนั้น คนแก่ ๆ ที่ใดเกิดพบอริกวาร
 ๘, ๑๐, ครึ่งแล้ว ก็มักจำไม่ได้ มีคราวใดก็มักบ่นว่า
 เดือน ๘ เป็นเดือนขาด จะเป็นเดือนถ้วนอย่างไรได้
 ไม่เคยพบไม่เคยเห็นแลอื่น ๆ ไป เป็นทั้งนี้ก็เพราะไม่
 สังเกตสังกา แต่การอริกวารโหรหมายนาก็ดี การวาง
 อริกมาศเช่นว่ามาแล้วแต่หนหลังนั้นก็ดี จะถูกกันทุก
 เมืองทุกบ้านก็หาไม่ เมืองที่ถือลทธิอนาสนาอันอย่าง
 แหกอย่างฝรั่งก็เลยเกิด เพราะเขาถือศาสนาอย่างอน
 ธรรมนิยมใช้ขเดือนวันคืนก็จำจะมีต่างหาก ก็เมือง
 ที่ถือพระพุทธศาสนาเดียวกัน พระสงฆ์ก็ไปมาด้วยกัน
 ร่วมอาสน์ชุมนุมในสังฆกรรม แลการนิมนต์ด้วยกัน
 การถึงวันพระ ๘, ๑๕, ค่ำ แลเข้าพรรษาออกพรรษาใน
 เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ คือเมืองเขมร เมืองลาว เมือง
 ญวน เมืองพม่า เมืองลังกา ล่างที่กตองกัน ล่างที่

ก็เลื่อนวันกันไปเหมือนกบแซกเจ้าเซน แลแซกสัสน
 ทศวพมาเขารคแซก เรียกว่าแซกในเมืองนกบแซก
 จริง ๆ ในเมืองอาหรัยเมืองตรเกเมืองปารลี ถัดวันคน
 ลางที่ถูกลงกลางที่ถูกละไม่ถูกลง แซกเมืองนี้ถึงมเต็มที
 ไม่มีวิชาเป็นค้ำมูลที่จะไต่คิดค้นวัน เป็นแต่เงี้ยวหง
 ข้างไทย วันไรไทยว่าชนค้ำหนึ่ง ก็ว่าสองค้ำ หน้าวันนั้น
 ไปเป็นวันค้ำหนึ่งของตัวทุกเมื่อ ไม่หลักหลายใน
 วิชาข้างแซกเลย เหมือนอย่างในเมืองเขมรเคยวัน
 กันขวันเลื่อนกบวันในกรุงเทพ ฯ อยู่ตั้งแต่ขลุ สัปดาห์
 มาหาไต่ว่างอิกวารไม่ วันในกรุงเทพ ฯ เป็นเจ็ด
 ค้ำ ก็ว่า ๘ ค้ำ วันอื่น ๆ ก็เลื่อนไปวันหนึ่งหมด
 เมืองทั้งปวงที่มีพระพุทธศาสนาถนัดวันคนกลางที่ถูกลง
 ลางที่ถูกลงกันดังนี้ ผู้ที่จะปฏิบัติพระพุทธศาสนาจำศีล
 ฟังธรรมให้ถูกวันอุโบสถ หรือเป็นพระสงฆ์จะถ
 กำหนดต่าง ๆ ที่มีในวินัยถนัดวลีสักสาฎิกาวรีเยสนะ

เขตฯ แล้วสถิตสักการณนิवासณเขตฯ แล้ววันเข้า
 ปริมพรรษาปัจฉิมพรรษา แล้วจ้จกจิวรกาล แล้ววันมหา
 ปวารณา เคมมาสินีจาทุมาสินีแลกฐินัตถการสมัย หรือ
 อุโบสถในปักขทั้งปวงแลธรรมสวนะกรณกาล ให้ถูก
 ต้อง จะถือวันคนอย่างเมืองไหนจึงจะเป็นบุญเป็นกุศล
 มาก แลจะไม่เป็นอาบัติเพราะคลาดกำหนดไป หรือไม่
 ถึงกำหนดนั้น ๆ ถ้ามีผู้ถามอย่างนั้นก็เห็นจะมีผู้ตอบ
 หยาบ ๆ บ้าง หรือเลื่อยคชอกกันหม้อมาหาหยาบบ้าง
 ก็ทตอบหยาบ ๆ นั้น ก็จะต้องว่าอยู่เมืองไหน ก็ต้อง
 ถือตามเมืองนั้น จะผิดก็ตามจะถูกก็ตาม เหมือน
 กับเขาทั้งหลายมาก ๆ ค่วยกันแล้วเป็นคั ทที่จะ
 ค่อยเลื่อยคชอกกันหม้อหันมาหาหยาบนั้น ก็จะต้องว่า
 เพราะมีพระบาลีในวัสสุปนายิกขันธ ว่าให้ประพฤติ
 ตามพระเจ้าแผ่นดินในหลวง บัตรหมายให้ทำอย่าง
 ไรก็ต้องทำอย่างนั้น ให้ถืออย่างไรก็ต้องถืออย่าง

นั้น ซึ่งว่าอย่างนั้นก็ถือว่าตามใจ ที่จะไม่ขัดเพื่อนบ้าน
 เมืองเดียวกัน และจะไม่ขัดอำนาจผู้มีบรรดาศักดิ์ คำ
 ที่ว่าอย่างนั้นคือ จะจดหมายวันคืนในที่พวกโชนคยัตถ
 หมายแลสุภมาศวันคืนในกรมธรรมบริคณห์ต่าง ๆ ตาม
 กฎหมายนั้นก็ดี ตามพระราชกำหนดวันถือน้ำพระพิพัฒ
 สัตยาแลวันตรุษวันสังกรานต์สารท เป็นการเล่น
 นกยัตถฤกษ์ แลวันวิเศษกำหนดพระราชพิธีมงคลการ
 อวมงคลการต่าง ๆ ก็ทำตามธรรมเนียมบ้านเมือง ไม่
 เกยข้องด้วยการพระพุทธศาสนานั้นควรแต่แล้วแต่การ
 ทัมาเกยข้องแก่การพระพุทธศาสนา จะต้องสับหาที่แท้
 ที่จริงจริงจะได้ แลคำที่อ้างพระพุทธเจ้าอนุญาตให้ทำ
 ตามพระเจ้าแผ่นดินนั้น คือผู้ที่ว่าอย่างนั้นไปฉวย
 เอาบาลีที่ว่าด้วยวิสสุกกัฏหมนังตังวาก่อนนั้นมาว่า หรือ
 อย่างหนึ่งก็เพราะเมาคำอรรถกถา ที่ว่าวิสสุคามสัมา
 ซึ่งไม่เป็นของมีในบาลีนั้นมาพดมากไป อย่าให้ว่า

มากไปเลย จะขอว่าแต่ความประสงค์ ว่าโลกบัญญัติ
 ทกบ้านทกเมือง ตั้งข้อสยกันมา ว่าบ้ว่ารคว่าเคื่อน
 ว่าบ้กขว่าชนแรม ว่ากัค่า ๆ ทั้งปวงนี้ ใครไม่ได้
 ี่ใครไม่ได้บังคับ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ๒ ดวง โคจร
 ในจักรวาลี้ ถึงทนั้น ๆ ที่คั้น ๆ ก็เห็นด้วยอาการ
 ต่าง ๆ ในนักษัตรฤกษ์นั้น ๆ เป็นคติในยักชนั้น ๆ
 ชนเอง ฤๅหนาวรรคอรุณฤๅณเวียนไป ๓ แล้วจึง
 เป็นยี่ เมื่อพระจันทร์ดวงเต็มอยู่กับดาวกตีกา หรือโร
 หินคือฤกษ์ ๒ แก่นาที่ หรือ ๓ แก่นาที่จึงเข้าฤๅหนาว
 เมื่อพระจันทร์ดวงเต็มอยู่กับดาวฤกษ์บูรพผคณิ หรือ
 อุตระผคณิคือฤกษ์ ๑๑ ฤกษ์ ๑๒ หรือไกล ๑๓ จึงเข้า
 ฤๅหรือน เมื่อพระจันทร์ดวงเต็มอยู่กับดาวบูรพาสาธ หรือ
 อุตราสาธ คือฤกษ์ ๒๐ หรือ ๒๑ จึงเข้าฤๅณ ๒๑
 ประจวบกันจึงจะว่าเป็นยี่ได้ แต่ตามธรรมเนียมที่ใช้ใน
 ต้นศาสนา เอาเหมีนตรฤๅเป็นต้น ฤๅสถานฤๅเป็น

ปลาย เพราะรุดหนาวสมมติว่าเป็นเช้า รุดร้อนสมมติ
 ว่าเป็นกลางวัน รุดฝนเวลาตกคนจะพักหยดสมมติว่า
 เป็นกลางคืน เพราะฉนั้นธรรมเนียมนับอายุยสามสิบจึง
 ตั้งต้นแต่หน้าเดือน ๑๒ เป็นธรรมเนียมมา ก็อีกมาศ
 ๓ แทรกทั้งสามรุด ทำให้รุดหนึ่งเป็น ๕ เดือนไป
 ลางครึ่งลางคราวก็เพราะกำหนด พระจันทร์เพ็ญไม่
 ถึงฤกษ์ที่เป็นที่เปลี่ยนรุดครั้งว่า จึงต้องมีอีกมาศรุด
 จะมายอกกันเอาเปล่า ๆ ไม่แลคนก็ยตรฤกษ์ในท้อง
 พิจารณาว่าเป็นถูกไม่ได้ ถ้าพระจันทร์เพ็ญไม่ถึงฤกษ์
 อาสาธแล้ว ถึงเจ้าแผ่นดินจะมายังค้ำให้พระสงฆ์เข้า
 พรวรรษาแต่เดือน ๖ ก็ดี เดือน ๗ ก็ดี ก็ไม่เป็นเข้าพรวรรษา
 ไตฉนั้นโต ถึงว่าการเลื่อยตกลงไปในวันเพ็ญวันค้ำ แล
 วันแปดค่ำทุกเดือนก็เหมือนกัน เมื่อมิใช่วันค้ำแท้
 เพ็ญแท้ แลมิใช่วันที่ ๘ แต่หน้าค้ำแท้เพ็ญแท้ ถึงเจ้า
 แผ่นดินจะมายังค้ำให้เป็นวันพระให้เป็นอุโบสถเหมือน

กัน ตามพระพุทธศาสนา เพราะบัญญัติในพระพุทธ
 ศาสนา เอา จากทสี่หรือขันธ์สี่ที่ เป็น คับ แท้ เพ็ญแท้
 แลวันที่ ๘ แต่คับแท้เพ็ญแท่นั้นไป เป็นวันพระเป็น
 วันอุโบสถ ถ้าจะทำตามศาสนาแล้วก็ต้องถือศาสนา
 อย่างเดียว พระจันทร์ที่เพ็ญแลคับนั้น เป็นผู้ ชวน
 พระแก่คนทั้งปวง ก็การจะสังเกตว่าพระจันทร์เพ็ญ
 เมื่อไรคับเมื่อไร พระจันทร์เพ็ญนั้นสังเกตง่าย คือวันไร
 เห็นพระจันทร์ดวงกลมแท้ ไม่ร่อยหราร้อยหลังวันนั้น
 เป็นวันเพ็ญ แต่เมื่อพิเคราะห์เข้าโดยละเอียด เวลาที่
 จะเห็นพระจันทร์เต็มดวงอยู่นั้น เห็นอยู่ ๑๒ ชั่วโมง
 คือก่อนเวลาเพ็ญแท้ ๒ ชั่วโมง แลที่หลังเวลาเพ็ญ
 แท้ ๒ ชั่วโมง กาลคติพระจันทร์เลงกับพระอาทิตย์
 เป็นมัธยมเสมอไป สมมติว่าเท่ากันควรคิดตกลงเป็น
 วันใดว่าบักษณ ๑๔ วันบักษณ ๑๕ วัน แต่การเลียดยังมี
 อีกชั้นหนึ่ง คือพระจันทร์กลางที่เดินสูงเห็นดวงเล็กลง

แลเดินเข้าไป ลางที่พระจันทร์เดินต่ำเห็นดวงใหญ่เดิน
 เร็วไป ก็การที่ไม่เสมออย่างนั้น เมื่อเอามาเฉลี่ยคือเอาเร็ว
 มาใช้ซ้ำ ผ่อนสมมติว่าเวลาคือพระจันทร์เสมอกัน เรียก
 ว่าเวลามัชฌิม พอจะคิดตกลงเป็นขั้นๆ แต่จำนวนวัน
 ไต่กาลเมื่อพระจันทร์เดินเร็ว แลวก็มักเพี้ยนเร็วไป
 กว่าเวลาที่จะช้โดยมัชฌิม อย่างยิ่งถึง ๑๑ โมงก็มี
 หย่อนก็มี เมื่อพระจันทร์สูงเข้าไป พระจันทร์ก็เพี้ยนช้า
 ที่หลังเวลาที่จะช้โดยมัชฌิมถึง ๑๑ ชั่วโมงหย่อน ๆ ก็มี
 ลางคราว แต่การนั้นเป็นการยากที่จะคิดวางลงเป็น
 แบบแผนที่จะท่องด้วยปากจะจำด้วยใจ ไม่ต้องทำเลข
 คณหาร ไต่แต่ที่คิดด้วยเวลาซ้ำเร็ว โดยพระจันทร์
 เดินสูงต่ำนี้ ก็คลาดมากถึง ๕-๑๐ โมง ก็จะมีขี
 ละครังสองครังคอก ที่จะใกล้กับเวลามัชฌิมนั้นโดยมาก
 จะคิดเอาเดินสูงเดินต่ำเข้าด้วย จะตั้งวิธีตำราที่จะจำ
 ด้วยปากยากไป เมื่อจะใช้แต่เวลามัชฌิม ก็คงจะไม่

ผิดจากเวลาที่แท้จริง ๒ วัน ดังที่อย่างเช่นมีย่อย ๆ
ในการที่นับตามธรรมเนียมบ้านเมืองนี้ เพราะการที่นับ
ยักยัดแต่ตามมัธยม จึงได้มีบัญญัติปาวีหารียกย
อุโบสถหรือปฐิชาครอุโบสถ ให้จำศีลมีวันรับวันสง เพื่อ
จะให้ได้ประจวบกับเวลาพระจันทร์กับพระจันทร์เพ็ญ แล
พระจันทร์เป็นกิ่งดวงทุก ๆ คราวอุโบสถ คือจำศีลวัน
หน้าวันหลังของวันอุโบสถ ที่ซึ่งโดยมัธยมนั้นเป็นการ
ออกชดในขาลัดแลอธิบาย มีในอรรถกถาเป็นมาก
เมื่อพิจารณาที่ใดก็เห็นเป็นอันต้องการสองอย่าง อย่าง
หนึ่งคือจะให้คนมีเวลารักษาศีลอยู่พร้อม กับเมื่อพระ
จันทร์เป็นเพ็ญเต็มดวง หรือเวลามาสืบกับอาทิตย์
เป็นวันคยแต่ หรือเวลาเมื่อเห็นเป็นกิ่งดวงเมือกกลาง
ยักยัดนั้นให้อนุโลมไปตามกาลที่ฝนแปรเข้าไป หรือเร็ว
ไป เพราะพระอาทิตย์พระจันทร์บางทีเดินช้าคังว่าแล้ว
นั้น ก็กล่าววันคยวันเพ็ญได้ ชตามมัธยมแต่แล เวลา

พระจันทร์เป็นเพ็ญเป็นดับแลเป็นกึ่ง ถึงจะคลาศช้าเร็ว
 ไปก็คงตกอยู่แต่ในวัน หน้าวันหลัง ของวันที่ตามมัธยม
 จะไม่ผิดมากในบางคราว เหมือนเช่นธรรมเนียมที่ใช้ ใน
 สยามนี้ เพราะอย่างธรรมเนียมที่ใช้ ในสยาม ไทรวาง
 อธิกวารไม่สู้ถนัด ลางที่วางเร็วไปนัก พระจันทร์ควนเพ็ญ
 ไปในชน ๓๓ ค่ำ แลเป็นกึ่งในข้างชนข้างแรมหกค่ำ
 ชนค่ำหนึ่งเห็นพระจันทร์ก็มี ลางที่วางอธิกวารช้าไป
 นัก พระจันทร์ไปเพ็ญต่อแรมสองค่ำ ไปเป็นกึ่งต่อชน
 แรมสิบค่ำ วันคัวยังเห็นพระจันทร์ข้างรุ่งแล้ววันชน
 ห้าค่ำ จึงเห็นพระจันทร์ข้างตวันตกก็มี การที่เป็น
 ดังนี้เพราะถอลทธิหายบ จะให้ง่ายก็ง่ายหนักไป
 ถอลทธิว่าเดือนช่อเป็นคู่เป็นเดือนถ้วน ๓๐ วัน เดือน
 ช่อมีปลายปลัดคงเป็นเดือนชาคมี่แต่ ๒๙ วัน นับล่ำ
 คับค้ำในบักษณะเพราะให้ขาดแต่ในข้างแรม แลเดือน
 อธิกมาศเพราะให้มีเดือนแทรกในเดือน ๘ เป็น ๓๐ วัน

ถ้วนเสมอทุกคราว จนยักยัดจนติดกันไปถึงห้ายักยัด แล
 เมื่อยามจะแถม อธิกวาร จะเพาะให้แถมในแรมเดือน ๗
 เอาเป็นเดือนถ้วน จนยักยัดจนติดกันไปถึง ๗ ยักยัด ก็มัก
 ชักให้คลาดเป็นหน้าหลังไปได้ถึงสองวันทั้งว่าไม่เสมอ
 กล้าคบนชตามมัยมนั้น ยักยัดจนติดกันไปถึง ๕ ยักยัด
 ไม่มี มีแต่ถ้วน ๓ ขาคหนึ่งไป ๓ คราวข้าง แล
 ก็ถ้วน ๔ ขาคหนึ่ง เข้าคั้น ๆ เมื่อไรเวลาพระจันทร์
 คบแลเพี้ยงลาลงมาถึงใกล้หกโมง แลวกั้แถมเป็น
 ยักยัดถ้วน ๔ ขาคหนึ่ง ไม่ถือว่าข้างขึ้นข้างแรมในเดือน
 ไร ๆ คติพระอาทิตย์พระจันทร์จึงเสมอเรียบ กว่าถือ
 ตามธรรมเนียมที่ใช้ในสยามนี้ หนึ่งการให้ถือปาฏิ
 หารียักยัดขุโอบสถ ฤาปาฏิชาकरุโอบสถ คือวันหน้า
 วันหลังของขุโอบสถ ทชตามมัยมนั้น คือจะให้คนอยู่
 ในประเทศต่าง ๆ รอบมนุษย์โลกไปใครอยู่ที่ใด ๆ ก็
 เมื่อว่าให้ถือศีลตลอด ๓ วันนั้นแล้ว คงจะได้พร้อม

กับเวลาพระจันทร์เป็นเพ็ญเป็นดับ แลถึงทุกที่ทุกคราว
 เพราะในแผ่นดินเวลาเข้าย้ายคำเที่ยงคนรุ่งไม่พร้อมกัน
 ย่อมเวียนหันผ่นเลื่อนกันไป เวลาโคพระจันทร์เพ็ญ
 แลดับแลเป็นกิ่ง ขณะนั้นก็เข้าของที่บางแห่ง สาย
 ของที่บางแห่ง ย้ายของที่บางแห่ง คำของที่บางแห่ง
 รุ่งของที่บางแห่ง จนถึงเป็นวันหน้าของที่บางแห่ง วัน
 หลังของที่บางแห่งไปก็มี แต่จะเกินวันหน้าวันหลังไป
 เป็นไม่ได้ ลำดับบกขที่ชะชโดยมัยมนั้น ให้รู้ โดย
 ลังเขปคณ ใดคำนวณไม่ได้เป็นแน่แล้ว บกขนั้นคือ
 แปลว่าบกกว่าผกผาย คือเวลาตั้งแต่พระจันทร์ดับหา
 เพ็ญ แต่เพ็ญหาดับ เรียกว่าบกขหนึ่ง ๆ ไม่คิดว่า
 ไหนขึ้นไหนแรมแลเดือนไรเลย เอาแต่บกขเรียงไป
 ตามกาลที่ควร บกขมีสองคือบกขน้อย ๑๔ วันเป็นสัน
 บกขแลบกขใหญ่ ๑๕ วันเป็นสันบกข บกขมีสองอย่าง
 เท่านั้น แล้วคิดว่าบกขใหญ่ ๑๕ วัน เรียงกันไป ๓

ปักแล้ว วางปักชน้อยปักชหนึ่ง ๑๔ วันต่อเข้า รวม
 เป็น ๔ ปักชคือ ๒ เดือน นับเป็นวัน ๕๙ วันชอวค่น้อย
 เมื่อน้อยปักชใหญ่ ๔ ปักชเรียงไปปักชละ ๑๕ วัน เป็น
 ๖๐ วัน แล้วจึงวางปักชน้อยปักชหนึ่ง ๑๔ วันต่อเข้า
 เป็น ๔ ปักชคือ ๒ เดือนกึ่งคึกเป็นวัน ๗๔ วันเรียกว่าวัด
 ใหญ่ แล้วจึงวางวค่น้อย ๓ วคคิกันไป แล้วจึงวาง
 วัดใหญ่วคคหนึ่งต่อเข้า รวมเป็น ๑๗ ปักช คือ ๘
 เดือนกึ่งคึกเป็นวัน ๒๕๑ วัน เรียกว่าสมุหใหญ่ เมื่อ
 วางวค่น้อยแต่ ๒ แล้ววางวัดใหญ่ที่เคียวเป็น ๑๓ ปักช
 คือ ๖ เดือนกึ่ง คึกเป็นวัน ๑๙๒ วัน ชื่อว่าสมุห
 น้อย วางสมุหใหญ่เรียงกันไป ๕ สมุห แล้วจึงวาง
 สมุहन้อยสมุหหนึ่งต่อเข้า รวมเป็น ๙๙ ปักช คือ ๔๙
 เดือนกึ่ง คึกเป็นวัน ๑๔๔๗ วัน ชื่อพยุहन้อย เมื่อน้อย
 สมุหใหญ่คคิกันไปถึง ๖ สมุห แล้ววางสมุहन้อยต่อ

เข้าสมุทหนึ่ง รวมเป็น ๑๑๕ บกชคิธ ๕๗ เดือนกึ่ง
 คิคเป็นวัน ๑๖๘๘ วันชื่อว่าพยุหใหญ่ วางพยุหน้อยเรียง
 กันไป ๑๐ ครั้ง แล้วจึงวางพยุหใหญ่มาครั้งหนึ่ง รวม
 เป็น ๑๐๘๕ บกชคิธ ๕๔๗ เดือนกึ่ง คิคเป็นวัน ๑๖๑๖๘
 วันชื่อสัมพยุหใหญ่ เมื่อเรียงพยุหน้อยคิคกันไปแต่
 เก้าครั้ง แล้วจึงวางพยุหใหญ่ครั้งหนึ่ง ต่อเข้าทเคียว
 รวมเป็น ๘๘๗ บกช คิธ ๔๘๘ เดือนกึ่ง คิคเป็นวัน
 ๑๔๗๒๓ วัน ชื่อว่าสัมพยุหน้อย สัมพยุหใหญ่เรียงเสมอ
 ไปถึง ๑๗ คราว แล้วถว้คราวที่ ๑๘ จึงวางสัมพยุหน้อย
 คราวหนึ่งชื่อว่าอัฐจวารสทหนึ่ง คติพระอาทิตย์ พระจันทร์
 เป็นไปอย่างนั้นในครั้งคราว ที่จะคำนวณตรวจดูได้หลาย
 ๑๐๐๐ ปี แต่จะว่าให้มากกว่านั้นก็จะเกินอายุ แลเหลือ
 ๕ ญญาจำไป จะว่าแต่ในชั่วอายุขัยาตายายของคนในกาล
 มีคน ได้คำนวณขัยได้เป็นแน่แล้ว แต่สุริยศาสตร์สารมภ์
 ชว่าตั้งแต่วัน ๗ ๓ ค่ายเกาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๐๘๗

นั้นมานับตั้งต้นสัมพัหใหญ่ที่ ๑ เป็นอัฐจารสก
 ประจุบันนี้ นับมาจนถึงวัน ๘ ๙ ๑๒ คำ ยมะโรงนักษัตร

๑๔
 สัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๓๐ ได้ ๓ มหาสัมพัหถ้วนที่
 เดียว ให้นับต้นมหาสัมพัหที่ ๔ แต่วัน ๑ ๙ ๑ คำ ย

มะโรงนักษัตรสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ ไป ลำดับ
 ยักข์ใหญ่ ยักข์น้อย วัคข์น้อย วัคข์ใหญ่ สมุหใหญ่

สมุหน้อย พยุหน้อย พยุหใหญ่ ในสัมพัหนั้นให้คิด
 เหมือนอย่างว่ามานั้นเกิด ถึงทศกษัยกชคณนาอย่าง

พวกธรรมยุติกาก็ถว้นพระเลือนมาแต่หลัง ก็ตามกำ
 หนดตั้งว่ามานแล ถ้าจะคิดข้างหลังก็ถอยหลังขึ้นไป

ถ้าจะคิดข้างหน้าก็ให้ตามลำดับ อย่าให้ต้องย้อนจี้มาก
 ไปเลย บอกท่านเชื่อว่าถว้นถแล้ว จำไว้ให้ ไต่อย่าไหล

อย่าหลง วัน ๓ ๙ ๕ คำ ยมะโรงสัมฤทธิศก เป็นวัน
 ต้นของยักข์ที่ ๓ ในวัคข์ใหญ่ ซึ่งเป็นปลายของสมุห

ใหญ่ที่ ๖ ในสมุหใหญ่ ซึ่งเป็นปลายของสัมพัหใหญ่

ที่ ๓ ๑ วัน ๔ ๑ ๕ คำ เป็น ต้น ของ บั๊กซ์ใหญ่ที่ ๔ ในวัค

ใหญ่ ซึ่งเปนปลายของสมุทใหญ่ที่ ๖ ซึ่งเป็นปลาย
สัมพยุหใหญ่ที่ ๓ ๑ วัน ๕ ๑ ๖ คำเป็นต้นของบั๊กซ์น้อย
ซึ่งเป็นปลายของวัคใหญ่ ในสมุทใหญ่ที่ ๖ ของพยุห
ใหญ่ซึ่งเป็นปลายสัมพยุหใหญ่ที่ ๓ ถึงวัน ๔ ๑ ๖ คำ
เป็นสิ้นสุดสมุทใหญ่ แต่วัน ๕ ๑ ๖ คำไปเป็นสมุทน้อย

คิดแต่นั้นนั้นไปถึงวัน ๗ ๑ ๘ คำ ได้ ๕๘ วันเป็นวัคน้อย
ที่หนึ่ง แต่วัน ๑ ๑ ๘ คำไปถึงวัน ๓ ๑ ๑๐ คำได้ ๕๘ วัน เป็น

วัคน้อยที่สอง แต่วัน ๔ ๑ ๑๐ คำ ไปจนถึงวัน ๗ ๑ ๑๒ คำ

ได้ ๗๔ วันเป็นวัคใหญ่ ในที่สุดสมุทน้อยในปลาย
สัมพยุหใหญ่ที่ ๓ ซึ่งสิ้นสุดเพียงวันนั้น วัน ๑ ๑ ๑ คำ ให้
คิดเป็นสัมพยุหใหญ่ที่ ๔ ต่อไปเถิด ๑ ในวัคทั้งยวง
บั๊กซ์น้อยเป็นหลายบั๊กซ์ข้างต้นเข้ามา ๓ ข้าง ๔ ข้าง

เปนขัณฑ์ใหญ่ คือขัณฑ์ถวน ๆ วิชยภยคณาเห็นว่า
 มานี้ ไม่สู้ยากนักจนถึงต้องคุณหารทำเล เมื่
 จำเคาเงอนลำคยใดคิงนแลว ก็พอจะคิดวักขณ
 ขัณฑ์หน้าอย่างไรให้ถูกได้ แลไม่สู้ງ่ายนักเหมือน
 ธรรมเนียมใช้ ในเมืองนี้จนใคร ๆ ก็จำได้ ไปเสียหมด
 ไม่ต้องคอยถามผู้รู้ คือพระสงฆ์แลพราหมณ์แลอื่น ๆ
 มีเรื่องในกาลอุโบสถขันธมหาวรรควินย ว่าพระสงฆ์
 เดินเข้าไปบิณฑบาตในบ้าน มนุษย์ทั้งหลายถามว่า
 วันนี้เป็นกิติเท่าไรของขัณฑ์ พระสงฆ์ตอบว่าเราทั้งหลาย
 ไม่รู้เลย ชาวบ้านจึงนิทหายกโทษว่า ภิกษุทั้งหลาย
 เหล่านี้ แต่สักว่านบขัณฑ์ไม่รู้จะรู้อะไรที่ดีไปกว่านี้เล่า
 ความนั้นทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงอนุญาต
 ให้เล่าเรียนการนบขัณฑ์ เอาความนั้นไปกราบทูลถาม
 พระองค์จึงตรัสอนุญาตว่าให้ภิกษุทั้งหลายทั้งปวงหมด
 ทั่วกันทั้งนั้นเรียนนบขัณฑ์ ๆ ทั่วกันนี้หากเห็นความขัด

ว่าครึ่งพุทธกาลนั้น การที่จะเขียนสูตรเป็นตำราสำหรับ
 ให้นับชกชลูกนั้นมิ สูตรนั้นไม่ได้นับด้วยเคอนด้วย
 แลขึ้นแลแรม ให้นับแต่ตามลำดับชกชเหมือนอย่าง
 ว่าตำรานั้นจะไม่สู้ยากนักเช่นถอกกัน ในเมื่อนั้นชาวบ้าน
 จึงต้องถามพระสงฆ์ ไม่ถามกันเอง แลครึ่งนั้นพระสงฆ์
 ยังไม่ได้เขียนจึงตอบว่าไม่รู้ แลวิธีนั้นไม่สู้ยากนักเขาจึง
 นิินทา ว่าแต่สักว่าชกชคณาก็ยังไม่รู้ แลการนั้น
 ก็ไม่สู้ยากนัก จนถึงมาเป็นกังวลก็คขวางแก่ทางสมถ
 วิปัสสนา พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้เขียน คือต้อง
 เล่าต้องบ่นต้องจำ วิธีอย่างธรรมเนียมใช้บ่นเคอนใน
 แผ่นดินสยามนี้้ง่ายนักไปใคร ๆ ก็รู้ ไม่ต้องถึงเล่าบ่น
 จำ ก็การเรียนวิชาโหรทำประคติทินทายศุริยคารจันทร
 คารยากนักไป ต้องคุณต้องหารต้องเป็นกังวลมาก
 ในศาสนาจึงติเตียนว่าเป็นตรหลานวิชา ก็วิธีชกชคณา
 เช่นว่าเป็นของไม่ยากนัก แลเป็นที่ให้รู้วันอุโบสถ

แล้วฉรรมสวณะ เมื่อเขาถามจะได้บอกกับเขาให้ถูก
 ต้อง ไม่ต้องได้ความสยปรมาทนนินทาด้วย ไม่กังวล
 กิดขวางแก่การเล่าเรียนพระพุทธศาสนานัก พระองค์
 จึงโปรดให้เรียน แลอรรถกถาต่าง ๆ ว่าสั่งสอนอุกฤษฐ
 ในทางคตะบัจจากตะวัตร พระสงฆ์ถือเจริญกรรมฐาน
 ทั้งไปทั้งมาอธิฐานการไม่พูดไม่เจรจา อมน้ำเข้าไปเพื่อ
 บิณฑบาตแล้ว ก็ยังมีบังคับไว้ว่า เมื่อชาวบ้านเขาถาม
 ว่าวุ่นคิดทำอะไร ก็ให้กลืนน้ำเสียบอกแก่เขา ก็ที่ท่าน
 ว่าดังนี้ เพราะเคารพแก่การ ทว่าในบาลีอุโบสถ
 ๒๓ ๔ ก็เรียนนิทานชักชวนกันนั้น มาว่าไว้ในอุโบสถ
 ๒๓ เพื่อว่าจะให้เอาชักชวนมาสอยสวณกัน เมื่อ
 เวลาลงประชุมทำอุโบสถ ดังนั้นภิกษุเหล่านั้นเพราะพระองค์
 อนุญาตให้เรียนด้วยกันทุกรูปทั้งหมด แต่กำหนด
 ชักชวนกันทั้งมานั้น สายสูญไปเสียนานแล้ว จึงกลายเป็น
 เป็นขบถกระตุ ที่เรียกว่าอุตุกขานังนชน แลอรรถกถา

แลอุตุกขานังนั้น ก็ไม่มีในบาลีอุโบสถขันธ ทั้งหนึ่ง
 กวาดแลตามประทีป แลอุปอาณันแลตั้งน้ำใช้น้ำฉัน แล
 น้ำฉันทปาริสุทธิ แลนัยกิกษุแลให้โอวาทนางกิกษุ
 ที่มีในบาลีชค ๆ นั้นเลย แลการที่ชาวบ้านเขาจะถาม
 เขาก็ไม่ได้ถามว่าระตุนระคอะไร จะหนาวหรือร้อนฝน
 หรือแล้ง เขาก็เห็นอยู่เองไม่ต้องถาม อนึ่งในระตุน
 นั้นจะลงอุโบสถกี่ครั้ง ไต่ลงแล้วกี่ครั้ง ยิ่งกี่ครั้งมิใช่ธุระ
 ประยังของเขาจะถามทำไม การที่ทำอยู่ก็สักว่าทำไปไม่
 สมไม่รวมกับนิทานที่มาในบาลี ผู้จะเขียนจะศึกษาให้
 ชอบกับเหตุผลจงคิดจงคิดเถิด ว่าถึงอธิกมาศก็ดี ถึง
 จะแซมอธิกวารเดือนเจ็ดเป็นเดือนถวนก็ดี พระสงฆ์บ้าง
 ครูโหรบ้าง ก็อวดรู้ไปต่าง ๆ แต่ไล่เข้าก็ไม่ได้ให้หลัก
 หลายเค้าเงื่อนอันใด ที่เป็นรากของความรู้ เป็นแต่คูน
 สมมุติประติทินแลสังเกตด้วยคติสังกรานต์ ว่าต้องอย่าง
 กิติ พลิก ๆ สมมุติไปแล้วก็ตะโก้ง ๆ เก้ง ๆ เอา

ไม่ได้ทำเลขเลื่อยคลึงซึ่งใดเค่าใดเงื่อนอะไร ไม่ได้
 สอดด้วยวิชาโหรเมืองต่าง ๆ หนึ่งสังเกตสังกาทันนอย
 งุ่มง่าม เมื่อจะถามถอยหลังไปหรือลืไปข้างหน้า ว่า
 วันนั้นนั้นเป็นวาระอะไรก็จนต้องค้นปมดจึงคิดถูก ถาม
 ว่าขนั้นขนั้นมาถบบนนั้นนั้น เป็นก่เดือนก่วันก่ขนั้นไม่
 ใครจะถูก พวกโหรที่เป็นแต่ค้ำม ๆ งาม ๆ จักกล
 เมคเบคพรวายไม่ได้แม่นยำ อย่างที่จะเชื่อนักไม่ได้ ผู้
 ซึ่งชอริกมากแลทำบักชคณนาน ถ้าจะมีผู้ซักถามว่า
 ค้นคว้าอย่างไร จะพรรณาให้ฟังก็ได้ แต่เกรงผู้ฟังจะ
 เกยพั้งผู้อ่านจะเกยจอ่าน แต่ผู้ทอยากจะคำนวณอยาก
 จะรู้ เมื่อไม่บอกไว้ให้ยากก็จะไม่ได้ความเลยว่าได้เค่า
 เงื่อนมาแต่ไหน จะต้องบอกไว้ให้พอเข้าใจ ว่ากำลัง
 อธิกมากเกิดทุกเดือน เพราะพระอาทิตย์โคจรรอบหนึ่ง
 ถึง ๓๖๕ วัน ๖ โมง ๑๒ นาที ๒๙ วินาทีเศษ ในเวลาเมื่อ
 ตั้งตำราสารมภ์ แต่เคยวันโคจรเร็วเข้ามากกว่านั้น แต่

เวลาเล็กน้อยออก ว่าตามตำราเดิมเถิดว่าเท่านั้น ก็
 เดือนจันทร์เพ็ญต่อเพ็ญ คับต่อกับเพียง ๒๘ วัน ๑๒ โมง
 ๔๔ นาที ๒ วินาที กับ ๘๘ สตางค์ ๑๒ เดือน จันทร์ค่อเพ็ญ
 ๑๒ หน หรือคับ ๑๒ หน ๔๘ นาที ๒๕ วินาที กับ ๕๖ สตางค์
 ลคออกเสียจากกรอบอาทิตย์ คือสงกรานต์ต่อสงกรานต์
 ยิ่งเหลือวันอยู่ ๑๐ วัน ๒๑ โมง ๒๔ นาที ๓ วินาที ๔๔ สตางค์
 เรียกว่าเกณฑ์อธิกมาศขึ้นไปหนึ่งปี เกณฑ์นั้นแบ่งออก
 ๑๒ ส่วนก็ได้ส่วนละ ๒๑ โมง ๔๗ นาที หย่อนเล็กน้อยไม่
 ถึงวินาที ท่านชื่อว่าเกณฑ์อธิกมาศขึ้นในเดือน ๑ ถ้า
 แบ่งออกสองเป็นยักข กำลังอธิกมาศขึ้นยักขละ ๑๐ โมง
 ๕๓ นาที ๓๐ วินาที หย่อน ๆ กำลังอธิกมาศขึ้นเสมออย่าง
 นั้น ถ้าจะคิดลกซงก็ต้องคิดตั้งแต่ต้นกระดิกมา แต่
 เห็นว่าจะลำบากไป ถ้าคิดเอาแต่เดือน ๕ ในปีที่แปดสุค
 ระยะ ๑๘ ปี ที่ออกชอมมาก่อนแล้วบวกกำลังเดือนไป
 ทุกเดือนก็ได้ หรือจะคิดนับปี เอาเดือน ๕ เป็นต้นต่อ ๆ

ไป เอากำลังทั้งขบวกล้อมหน้าเดือนอธิกมาศเข้าแล้ว ต่อ
 ถึงขบขจวนจะครบจำนวนขบวกล้อมเข้า โกลัจะเป็น ๒๙ วัน
 อยู่แล้วจึงเอาเกณฑ์เดือนหรือเกณฑ์ขบขจวนไปตามควร
 เมื่อไรเกณฑ์ขบขจวนนั้นมากกว่า ๒๙ วัน ๑๒ โมง ๔๔ นาที
 ๒ วินาที ๘๘ สตางค์ ก็เอาจำนวนนั้นลบเสีย ลบได้ใน
 เดือนใดเดือนนั้นเป็นอธิกมาศ ให้นับเป็นเดือนอธิกมาศ
 อย่าเรียนปนขบเดือนสำหรับขบ เศษที่เหลือคงไว้เอา
 เกณฑ์ขบเกณฑ์เดือนเกณฑ์ขบขจวนต่อไปทุกขบหรือทุก
 เดือนหรือทุกขบก็บอกว่าลบได้ อีกอย่างก่อนนั้น การที่
 ทำอธิกมาศนั้นคืออย่างนี้ กำลังอธิกมาศเกิดด้วย
 อาทิตย์เดินช้ากว่าจันทร์ ๗ วาถึงอธิกวารนั้น เป็นเพราะ
 จันทร์ชั่วเพี้ยนไม่ตรง ขาคอยู่เพียงโมงหนึ่ง คือถ้า
 หากว่าจันทร์ชั่วขบต่อเพี้ยนชั่วเพี้ยนต่อดิบที่เรียกว่าขบขนั้น
 จะคงเสมออยู่เพียง ๑๔ วันกับ ๑๘ โมงถ้วน หรือเดือน
 หนึ่งคือชั่วขบต่อดิบเพี้ยนต่อเพี้ยนจะเป็นแต่ ๒๙ วัน ๑๒ โมง

ถ้วนไม่มีเศษ แล้ว ๑๒ โมงสองหนผสมเป็นวัน เอาไป
 ขวกเสียบกับ ๒๙ ในเดือน ๑ เป็นเดือนถ้วน ยังอีก ๒๙ เอา
 เป็นเดือนขาด ก็จะใช้เสมอไปได้อย่างธรรมเนียมในเมือง
 นี้ไม่ต้องแซมอธิกวารเลย แต่ถ้าถึงนั้นเดือนแปดหลัง
 ในปักษ์อีกมาศจะต้องเอาเป็นเดือนขาด เดือนเก้าเอา
 เป็นเดือนถ้วน เดือนสิบเป็นขาด กลับไปจนกระทั่งถึงปักษ์
 มีอธิกมาศอีก เดือน ๘ ทศมาสจึงกลับเป็นเดือนถ้วน
 เดือน ๙ เป็นขาด เดือน ๑๐ เป็นถ้วนไปอย่างเก่าวนไป
 อย่างนี้ ไม่ต้องมีปักขคณนา ก็เพราะเวลาด้วยเวลา
 เพี้ยนมีเศษอยู่ไม่ตรงลงที่โมง เศษนั้นเรียกว่ากำลัง
 อธิกวาร ๆ ขนในปักขหนึ่ง ๒๒ นาที ๑ วินาที ๔๔ สตางค์
 เดือนหนึ่ง ขน ๔๔ นาที ๒ วินาที ๘๘ สตางค์ คิด
 ปักขคณนาบวกกำลังอธิกวารไปทุกปักข เมื่อไรกำลัง
 อธิกวารขนในปักขที่ควร เป็นปักขขาด ต่อสามปักข
 ขาดต่อสามปักข ซึ่งเป็นปักขถ้วนติดกันมาแล้วนั้น

ชนถึงห้าโมง ๑๘ นาทีขึ้นไป เมื่อนั้นข้าพเจ้าเองเป็นข้า
 ถวายเป็น ๔ เข้าแล้วจึงนับวันหน้าแต่นั้น ๑๔ วันเป็นข้า
 ขาค ในทำยมหาวรรคนั้นเศษขาดน้อยเกินน้อยในที่สุค
 มหาวรรคนั้น ก็คิดบวกคิดใช้ต่อไปเถิด ด้วยกำลัง
 ข้าพเจ้าเห็นว่าทุกข้า ทำไปโดยเลียดก็คงจะเห็น
 เหมือนเช่นว่า ในตำรายกษณณานันท์เถียว อย่าให้ว่า
 มากไปเลย ถ้าใช้ตามข้าพเจ้าคนนั้นไม่ต้องใช้อีกวาร
 เพราะกำลังอีกวารจนถึงเดือนละหกโมง ก็ใช้กันหาย
 ไปอย่างนี้ ถึงระคน้อยก็ใช้ที่มากก็เป็นการตรง เหมือน
 หนึ่งดอกเบี้ยเขาชนวันละเล็กวันละน้อยครบบาทเมื่อใด
 ก็ใช้เสียทุกคราวไม่ให้รุ่งรังมากไป ก็เช่นลัทธิใช้อีก
 วารนั้น โหรที่ทำอีกวารไม่รู้วาทอกเบี้ยค้างเท่าไรเลย
 ต่อเห็นตัวออกมาว่าถูกเข้าพรรษาผิด หรือวันดับวันเพ็ญ
 ผิดนักก็ใช้เข้า เมื่อใช้คราวไรก็ใช้เต็ม ๔ บาททีเดียว
 ไม่ลดเลย พานจะเกินกำลังอีกวารไปด้วยเหตุนี้ วันพระ

ตามขัณฑ์ขณนา เปนวันหน้าวันพระตามธรรมเนียมบ้าน
เมืองไป เพราะใช้เกิน กว่า กำลัง อธิกวาร ค้าง ต่อกำลัง
อธิกวารขึ้นทุกเดือน จนส่วนที่ใช้เกินนั้นหายกัน วันพระ
จึงตรงกันไป ฟังรู้ โดยสังเขปว่าวัดใหญ่ ซึ่งเป็น
ที่สถลสมุหใหญ่ สมุหน้อยทั้งปวงล่วงเมื่อไร ให้รู้ว่า
กำลังอธิกวารขึ้นถึง ๖ โมงเมื่อนั้น ก็ถ้ากำลังอธิกวาร
ไม่ค้างถึง ๑๒ โมง ในวันคี่เดือน ๗ จะใช้อธิกวาร
เดือน ๗ เปนเดือนถ้วนไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าใช้เข้า
วันเข้าพรรษาผิด แต่ถ้อยขณนา แลวางอธิกมาศ
ให้ช้อยด้วย แลวันเข้าพรรษาไม่ผิดเลย ได้ทดลองมา
มากแล้ว ๗ เมื่อไม่ถ้อยขณนา จะคิดแต่หาตำราวาง
อธิกวาร ก็ต้องดูการของขณนา เมื่อไรสมุหที่มี
วันพระตามธรรมเนียมทั้ง ๔ วันพระ ถูกต้องกันกับวันพระ
ในขณนา ตลอดแต่ต้นสมุหมา ๑๕ ขัณฑ์ก็ ๑๑ ขัณฑ์
ก็ทำตามสมุหใหญ่ สมุหน้อย ให้ชักเกณฑ์กำลังอธิกวาร

ตั้งแต่ยกขันธ์ไปในสมุหนั้น มาถูกยกขันธ์ทุกเดือน จน
 กระทั่งวันดับเดือน ๗ จึงนับเอาเดือน ๗ เป็นปลาย เอา
 เดือน ๘ เป็นต้นต่อไป ถ้าขันธ์ไม่มีอธิกมาส คือแต่เดือนแปด
 ไปถึงสิ้นเดือน ๗ หน้า เพียง ๑๒ เดือน ให้เอา ๘ โมง
 ๔๘ นาที ๒๕ วินาที ๕๖ สตางค์ บวกเข้าเป็นกำลัง
 อธิกวารข้าง แล้วยกต่อไปนั้นมิใช่คราวจะมีอธิกมาส คือ
 เดือน ๘ เป็น ๒ หน ตามธรรมเนียมบ้านเมือง ถ้ากำลัง
 อธิกวารข้าง ๑๒ โมง ถ้าถือตามขกชคณนา จะวาง
 อธิกวารเดือนเจ็ดเป็นเดือนถ้วนเข้าพรรษาไม่ผิด ถ้าไม่
 วางเข้าพรรษาเดือนแปดแรมค่ำหนึ่ง จะคิดไปต้องเข้า
 พรรษาแรม ๒ ค่ำจึงชอบ แต่กำลังอธิกวารขึ้นเพียง
 ๑๒, ๑๓ โมงเท่านั้น ไหร่เขามักพะวงไปด้วยกำลัง
 พระจันทร์แลพระอาทิตย์ตกดินเกินเวลามัชฌิม ลางที่
 มาคงเห็นเป็นเพี้ยนในวัน ๑๕ ค่ำอยู่ เขามักไม่ยอม
 ให้วางอธิกวาร ต่อกำลังอธิกวารในวันดับเดือนได้

ขึ้นถึง ๑๗, ๑๘ โมง ขึ้นไปถึงพระจันทร์เพ็ญเร็ววัน ก็ไม่
 เข้ามาถึงวัน ๑๕ ค่ำได้ เขาก็เห็นพรหมยอมให้ว่าง
 อธิกวาร ถ้าขยับต่อไปเป็นขัณ्डิกามาก คือเดือน ๘ เป็น
 สองหน ตามธรรมเนียมบ้านเมืองแล ถึงกึ่งกลางอธิกวาร
 ในวันขัณ्डิกเดือน ๘ จะมาเท่าใดก็ว่างอธิกวารไม่ได้เป็นอัน
 ชาติในขัณ्डิกมาก คือนับแต่ขัณ्डิกหนึ่งปฐมาสารไป
 จนถึงสิ้นเดือน ๘ ในขัณ्डิก ๑๓ เดือนนั้นเขากำลึง ๑๓ เดือน
 คือ ๘ โมง ๓๒ นาที ๒๘ วินาที ๔๔ สตางค์ บวกเข้า
 ด้วยแล้วเอา ๑๒ โมงหักจำนวนโมงเสีย เพราะมีอธิกวาร
 คราวไร ใช้เดือนแปดทศมาสเป็น ๓๐ ก็กินกำลึง
 อธิกวารเสีย ๑๒ โมงทุกเมื่อ ก็ถ้าในวันขัณ्डิกเดือน ๘
 ทศมาสหน้าตอกขัณ्डิกมากนั้น มีกำลึงอธิกวาร
 ค้างอยู่น้อย ถึงบวกเข้า ๘ โมงก็ยังต่ำกว่า ๑๒ โมง
 อยู่เมื่อนั้น ให้เอาจำนวนค้างกำลึงอธิกวารที่บวกแล้ว
 นั้นกลับไปหัก ๑๒ โมง เศษทิ้งไว้เป็นเกณฑ์เกินไป

น. ๖๒ บ. ๒๓๙๐
๕๕

กยเคอน ๗ ขหน้าต่อไปขวกกำลัง ๑๒ เคอนขหน้าแล้วจึง
เอาเกณฑ์เกินไปหักกำลังนั้นเสีย เศษเป็นกำลังอิกवार
ในที่สุดเคอน ๗ ต่อไป ก็ถ้าในที่สุดเคอน ๗ ข ไม่มีอิกมาศ
คือเคอน ๘ สองหนไม่ตามมา ถ้ากำลังอิกวารมีอยู่
กว่า ๑๒ โมงขึ้นไปถึง ๑๗, ๑๘, โมงแล้ว ไม่มีใคร
เถียงเลย เมื่อถึงคราวอิกवारแท้ ให้เอาเคอน ๗ เป็น
เคอนถ้วน แล้วเอานาทีหนึ่งกับ ๒๘ วินาที ๒๐ สตางค์
ขวกเข้ากับเกณฑ์อิกवार สำหรับวันหนึ่งซึ่งแทรกกัน
ก็เกณฑ์อิกวารนั้น ถ้าหมักหมมมาไม่ได้แก้แต่หลัง
จนขึ้นถึง ๒๔ โมงมีเศษ ให้เอา ๒๔ โมงหักเสีย เศษ
เป็นเกณฑ์อิกवारในแรม ๑๕ ค่ำเคอน ๗ นั้น ถ้าเกณฑ์
อิกวารไม่ถึง ๒๔ โมงให้กลับเอาไปลบ ๒๔ โมงเศษ
ตั้งไว้เป็นเกณฑ์เกิน ถ้าเกณฑ์ใช้เกินน้อยกว่า ๘ โมง
๔๘ นาที ๒๕ วินาที ๕๖ สตางค์ลงมา ก็เอาไปลบ

เกณฑ์นั้น เคยเป็นกำลังอิถิการเหลือในเดือน ๗ ขัหน้า
 ถ้าเกณฑ์เกินมากกว่ากำลังอิถิการสำหรับ ๑๒ เดือน
 ขันั้น ก็เอากำลังอิถิการลบเกณฑ์เกินไป ตั้งไว้เป็น
 เกณฑ์เกินในปลายเดือน ๗ ขัหน้า เพื่อจะได้หักแต่กำลัง
 อิถิการที่มีต่อ ๆ ไป ๆ ฟังเข้าใจเกิดตามธรรมเนียม
 สยาม ไหรเขาไม่คิดไม่คิดว่าเกณฑ์อิถิการเป็นดอกเบี้ย
 ค้างจนเสมอเท่าไร ถึงคราวอิถิการเขาก็ใช้ถึงต่ำลง
 เมื่อวางอิถิการแล้วเขาใช้เต็มต่ำลงทุกที ก็อิถิการ
 คราวไรเอาเดือน ๘ หลังเป็น ๓๐ วันวางเข้า ก็เป็นอัน
 ใช้ ๑๒ ก็ถ้ากำลังอิถิการมีกว่า ๑๒ โมงก็เป็นอัน
 หักใช้ไปได้ ถ้ามีไม่ถึง ๑๒ โมงก็เป็นอันใช้เกินไปบ้าง
 ต้องผ่อนหักกันกับดอกเบี้ยที่ชนต่อไปจนหาย ถ้าเข้า
 วางอิถิการเมื่อไร เขาก็ใช้ถึง ๒๔ โมง ล่างหักเกิน
 มาก ล่างหักเกินน้อย หนึ่งให้รู้ว่ากำลังอิถิการ ชน
 ถึง ๖ โมงไม่ได้ ใช้วันพระในสัปดาห์จะคลาดไปสักหนึ่ง

จะถูกอยู่ ๓ บั๊กช ถ้าขึ้นถึง ๑๒ โมงจะคลาตไปสองบั๊กช
 จะถูกอยู่สองบั๊กช ถ้าขึ้นถึง ๑๘ โมงจะคลาตไปสามบั๊กช
 จะถูกอยู่บั๊กชเดียว ถ้าขึ้นถึง ๒๔ โมงจะคลาตกันไป
 ทุกบั๊กชวันพระ วันพระแท้จะเป็นหลังไปหมด ว่าข้าง
 ใต้เกินเล่า ถ้าใต้เกิน ๖ โมงจะผิดกันกับบั๊กชหนึ่ง
 ถูก ๓ บั๊กช ถ้าใต้เกิน ๑๒ โมงจะผิด ๒ บั๊กช ถูก
 สองบั๊กช คือวันพระแท้จะเป็นหน้า วันพระตามธรรมเนียม
 ไป ๆ ในบมะเมียโทศกจุลศักราช ๑๒๓๒ ต่อไปใน
 วัน ๒๓๗ คำเกณฑ์อธิกวารขึ้นถึง ๑๓ โมงเศษ ถ้าโหร

๑๔
 วางอธิกวารก็จะมีเกณฑ์เกินถึง ๑๐ โมง ต่อไปนั้นจะ
 มีวันผิดเพราะใต้เกิน ต่อนั้นไปเดือนแปดขึ้นคำหนึ่ง
 บมะเมียจนถึงเดือนเจ็ดสิ้นเดือน ในบมะเมียมีวันพระ
 ๔๘ วัน วันพระจะผิดอยู่ ๑๖ วัน วันพระจะเป็นหน้าวันพระ
 ตามธรรมเนียมไป อีก ๑๓ วันวันพระจะต้องกัน ก็ถ้า
 ไม่วางอธิกวาร ในบมะเมียโทศก จะไปวางต่อบมะแม

เดือนนี้เป็นเดือนอธิกมาส เศษ ๖ เดือนสิบเป็นเดือน
อธิกมาส เศษ ๘ เดือน ๗ เป็นเดือนอธิกมาส เศษ ๑๑
เดือนสามเป็นเดือนอธิกมาส เศษ ๑๔ เดือน ๑๒ เป็น
เดือนอธิกมาส เศษ ๑๗ เดือนแปดเป็นเดือนอธิกมาส ฯ

ถ้าจัดตามลำดับ ตติเย ทูติเยแล้ว เศษ ๑ เป็น
ตติเยที่แรก เศษ ๓ เป็นทูติเยที่สอง เศษ ๖ เป็นตติเย
ที่สาม เศษ ๘ เป็นตติเยที่สี่ เศษ ๑๑ เป็นทูติเยที่ห้า
เศษ ๑๔ เป็นตติเยที่หก เศษ ๑๗ เป็นตติเยที่เจ็ด สูตร
นับดังนี้ ตติเย ทูติเย ตติเย ตติเย ทูติเย ตติเย ตติเย
ยชาลอุจ्จก จุลศักราช ๑๒๒๘ นี้เป็นตติเยที่แรกทั้งเขา
ทั้งเราในต้นตำราปรุทานใหม่ จะถูกกันรอบละสามหน ฯ

